

PREHİSTORİK DEVİRLERDE BESLENME SORUNU

Dr. Güner SOYLU

Prehistorik devirlerin temel ekonomik yapısı bütünüyle avcılık-toplayıcılık, hayvanların evcilleştirilmesi (domestication) ve ilkel tarım faaliyetlerine dayalı bulunmaktadır. İnsanlığın genel beslenme sorunu içinde yer alan bu temel ekonomik faaliyetlerden avcılık-toplayıcılık aşaması hiç kuşkusuz, beslenme modelleri ve beslenme teknolojisi tarihi içinde en önemli yeri almaktadır. Hayvanların evcilleştirilmesi ve ilkel tarım faaliyetleri ise, daha ileri bir aşama olarak özel bir konuma sahip bulunmaktadır.

İnsanlığın beslenme tarihinin ilk evrelerinde, insanın 'anthropoid' karakterlerinden henüz kopamadığını, ağaç yaşamının geniş ölçüde izlerini taşıdığını görüyoruz. İnsanlığın bu aşamasında onun beslenme geleneği meyvaların ve yenilebilir bitki köklerinin toplanmasına bağlı bulunmaktadır. Bu bitkisel besinlerin yanısıra giderek bazı proteinli besinlerin de insan-öncüleri tarafından tüketilebileceği tahmin olunabilir. Örneğin, bunlar çeşitli kuş yumurtaları, küçük sürüngen ve memelilerdir. Bu insan-öncülerinin hem bitkisel hem de hayvansal gıdalarla beslendiklerini (omnivorous), bu her iki gıda türünü öğütebilecek bir diş yapısına da sahip oldukları bilinen bir gerçektir (Chaney, 1936: 14). İnsanlığın evrimlenmesi süreci içinde hayvansal proteinli gıdaların çok önemli bir rolü olmuştur. Afrikanın Oldowan kültürünü veren arkeolojik tabakalardan ele geçen, orta yerlerinden bölünmüş ya da kırılmış kemikler dikkat çekicidir. Kemiklerin bu durumu, içlerinden ilik maddelerinin çıkarıldığını ve beslenme amacıyla tüketildiğini göstermektedir. Kemiklerin bu ilik maddesi, insan vücudü için gerekli demir ve fosfor mineralleriyle çeşitli vitaminleri içeren zengin bir besleyici niteliğe sahiptir (Furnas, 1943: 4). Bu arada hayvan kanının da içildiği, iç organlarının da yenildiği kolayca tahmin olunabilir. İnsanlığın beslenme tarihi içinde önemli olan bir nokta, insanın maymunlardan ayrı ve ileri bir düzeyde olmak üzere yavaş yavaş et ile beslenmeye başlamış fakat bu arada bitkisel gıdalardan da vazgeçmemiş olmasıdır. İnsanlığın kazandığı bu yeni beslenme geleneği ve alışkanlığının

izlerine Peking yakınlarındaki Cho-kou-tien mağarasının arkeolojik tabakalarında rastlanılmaktadır. 1926-1928 yıllarında Çin'deki National Geological Survey'in üyeleri Dr. Davidson Black yönetiminde adı geçen mağarada yaptıkları kazılarda Asyanın en eski insanına -Pithecanthropus pekinensis- ait birkaç kafatası ve çok sayıda diş bulmuşlardır. Gene bu insanlara ait taş aletler, ocak kalıntıları ve besin artıkları ele geçmiştir. Ayrıca İsveçli paleontolog J.G. Andersson da söz konusu mağara dolgularından Gergodan, Bizon ve bugün artık kuzey Çin'de yaşamayan, soyları sönmüş bir takım hayvanların fosil kalıntılarını gün ışığına çıkarmıştır (Chaney, 1936: 14).

İnsanın beslenmesinin evriminde Cho-kou-tien mağarası buluntuları önemli bir aşamayı belgelemektedir. Bu aşama, insanların belli alet ve silahlar kullanarak kesinlikle avcılığa yönelmiş olduklarını ve avlanan hayvanların ateşte pişirildiğini vurgulamaktadır. Etin ateşte pişirilmesinin bilinçli bir davranış mı yoksa bir rastlantı sonucu mu olduğu kesinlik kazanmamakla birlikte, ocak küllerinin ve yanık kemiklerin varlığı, yenecek etin ateşe atıldığını ve pişirildiğini göstermektedir. Etin ateşte pişirilmesi ve daha kolayca yenebilecek duruma getirilmesi, insanların sindirim sistemlerinde temelli değişikliklere yol açmış ve ruhsal yaşantılarını da dolayısıyla derinden etkilemiştir. İnsanlık artık yeni bir uygarlığın eşiğindedir.

Cho-kou-tien mağarası buluntularının diğer önemli bir yönü de, daha önce belirttiğimiz gibi, insanların hayvansal gıdalar yanısıra bitkisel gıdaları da tüketme alışkanlığını belgelemesidir. Peking adamları Karaağaç cinsinden bir ağacın meyvalarını yemişlerdir. Bu meyvanın tohum kalıntıları mağara dolgularında 5-6 cm. kalınlık göstermektedir (Chaney, 1936: 15). Bu durum adı geçen meyvanın ne kadar çok tüketildiğini göstermektedir. Diğer başka bitkilerin de bu arada tüketilmiş olabileceğini tahmin edebiliriz. Bütünü ile Peking adamının seçtiği besinlerin vitamin değerleri de oldukça zengin görünmektedir.

Yukarıda belirttiğimiz gibi, insanlığın kesin ve bilinçli olarak avcılık faaliyetine girişmesi ve hayvansal gıdalarını ateşte pişirmeğe başlaması onu yeni bir kültür aşamasına ulaştırmıştır. Bu aşama ise, alt paleolitik kültür düzeyidir. Oldukça gelişkin bir fizik yapıya sahip alt paleolitik avcılarının av alet ve silahları yontuk çakıllardan ağaç kargılardan ve sopalardan oluşmuştur. İlkel bir karakter gösteren bu silahlardan özellikle ağaç olanları dayanıksızdı. Bu ağaçtan yapılmış silahların kalıntılarına Avrupa'nın alt paleolitik yerleşim yerlerinden Torralba, Clacton ve Lehringen'de rastlanılmıştır (Butzer, 1964: 371).

Kaba taş aletler, hayvan kemikleriyle birlikte bulunmuştur. Bu durum bilinçli bir biçimde sürdürülen avcılığa kanıttır. Ele geçen hayvan kalıntularından da anlaşılacağı üzere, artık küçük memeliler değil, bunların yerini alan büyük memeli hayvanlar avlanmaktadır. Hayvan kalıntılarının bir bölümüne de eski göl dolguları içinde rastlanılmaktadır. Bu durum, hayvanların yüksek yarlardan yuvarlandırıldığını, göllerde boğdurulduktan sonra etlerinden yararlanıldığını göstermektedir. Örneğin Torralba avcısı avını Torralba gölüne sürüyor, hayvanları orada boğduktan sonra parçalayıp yiyordu (Clark-Piggot, 1957: 53).

Oldwai prehistorik yerleşim yerinin alt paleolitik kültür tabakaları o dönem insanların beslenme tarzları ve gıdaları yönünden önemli ve somut belgeler vermiştir. Örneğin, hayvan kemikleri içlerinden kemik iliği çıkarmak için kırılıp parçalanmıştır. Avlanan hayvanlar arasında Domuz, Ceylan, At, Maymun, Kurbağa, Yılan, Kuş ön sırayı almaktadır. Bu hayvan kalıntılarıyla birlikte bulunan taş aletlerin hayvanların öldürülmesinde ve avın parçalanmasında kullanıldığı da bir gerçektir. Bu konuda Clark, "... eğer taş aletler bu görevi yüklenmiş iseler, insanın doğrudan doğruya etle beslenmesine geçişle ilk taş aletlerinin yapımı ve üretimi arasında sıkı bir bağ kurulabilir" demektedir (Clark-Piggot, 1957: 45).

Kenya'nın Olorgesailie alt paleolitik yerleşim yerinde bulunan yuvarlak çakıl taşlarından anlaşıldığına göre, küçük av hayvanları bu taşlarla vurulup öldürülüyorlardı. Bolas denilen av aletinin meydana gelmesini sağlayan bu yuvarlak taşlar, keten ya da kenevir saplarıyla birkaçı bir araya tutturuluyor ve koşan hayvanın ayaklarına fırlatılarak hayvanın tökezlenip düşmesi sağlanıyordu.

Yukarıda da değindiğimiz gibi, alt paleolitik devir süresince avlanan hayvanlar arasında küçük memeli hayvanlar yerlerini büyük memeli hayvanlara bırakmışlardır. Çeşitli alt paleolitik yerleşim yerlerinden çıkan hayvan iskelet kalıntıları da bu durumu doğrulamaktadır. Avlanan bu büyük memeli hayvanlar arasında Fil (*Elephas meridionalis*, *Elephas antiquus*), At (*Equus stenonis*), Hançer Dişli Kaplan (*Machairodus*), Ala Geyik (*Cervus elaphus*); devrin sonlarına doğru da Mamut (*Elaphas primigenius*), Tüylü Gergedan (*Rhinoceros tiehorninus*) ön sırayı almaktadır (Quennell, 1959: 42-47). Bu hayvanlara uygulanan av yöntemleri ise ayrı bir konu olarak ele alınabilir.

Avrupa kıtasında alt paleolitik kültürler süresince oldukça ılıman geçen iklimin kuraklaşmağa, sertleşmeğe, giderek bol kar yağışı

ile belirgin yeni bir buzullaşma olayına yol açtığına tanık oluyoruz. Günz buzullaşmasının ardından gelen ve Riss buzullaşması olarak bilinen Avrupanın bu ikinci ve büyük çaplı buzullaşması etkisini doğal olarak insan yaşayışı, teknolojisi ve avına konu olacak hayvanlar dünyası üzerinde bütün ağırlığı ile ergeç duyuracaktı. Nitekim, Avrupada bu süre içinde meydana gelen teknolojik ve faunal bir dizi değişiklikler yeni bir paleolitik dönemin eşliğinde bulunduğumuzu haber vermektedir. Bu paleolitik dönemi 'orta paleolitik' dönem olarak nitelendiriyoruz. Gerçekten, orta paleolitikin tipik kültürü olan Mousterian'ın alet biçimlerinde özellikle avcılıktaki yeni gereksinimleri karşılayabilecek tarzda bir zenginleşme göze çarpmaktadır. Yongalar, iri kazıyıcılar, tipik üçgen uçlar -belki de ok uçları- bu dönemin en belirgin aletleridir.

Orta paleolitik devrin insanı gıdasını soğuk iklime uyum sağlayabilmiş büyük memeli hayvanlardan örneğin, Mamut, Tüylü Gergedan, Geyik vb. sağlamaktadır. Bu iri ve büyük cüsseli hayvanların avlanabilmesi için de çukur tuzakları (*fosse-piege*) kullandıkları söylenebilir. Weimar yakınındaki Taubach prehistorik (Mousterian) dönem yerleşim yerinde ele geçen buluntular söz konusu avcılık izlerini güzel bir biçimde yansıtmaktadır. Adı geçen buluntu yerinin yumuşak kalker tüfleri içine gömülmüş çok sayıda hayvan dişleri ve iskelet kalıntıları gün ışığına çıkarılmış bulunmaktadır. Bunlar Mamutlara, Tüylü Gergedanlara, Bizonlara, Geyik ve Aylara ait iskelet kalıntılarıdır. Bu hayvanların diş ve iskelet kalıntıları odun kömürü parçaları ve Mousterian tipte çakmaktaşı aletlerle birlikte bulunmuşlardır ki, bunlar, yukarıda sözü edilen hayvan türlerinin belirli tipteki aletlerle avlandıklarını, hatta av etlerinin ateşte pişirildiğini gösterir en güvenilir kanıtlardır.

Taubach prehistorik (Mousterian dönem) yerleşim yerinde ele geçen ve avlandıkları kesinlikle anlaşılan bu hayvanların dişleri üzerinde yapılan araştırmalarda bu hayvanların yaşları ile ilgili sonuçlar dikkat çekicidir. Furon'a göre, burada avlanan hayvanların % 55,4'ünü çok genç yaşta olanlar (2-3 yaş), % 16'sını genç yaşta olanlar, % 12,6'sını da yaşlı olanlar meydana getirmektedir. Filler için elde edilen sonuç ise şöyledir: Avlanan fillerin % 25'ini 6 yaşından küçük, % 28,8'ini 20-50 yaş arasında olanlar, % 17,4'ünü de 50 yaşından yukarı olanlar oluşturmaktadır (Furon, 1966: 208). Bu duruma göre orta paleolitik devir avcısı çok genç, oldukça zayıf ve daha az ürkek olan hayvanları kolaylıkla avlayabiliyordu. Bu iri cüsseli hayvanları,

üzerleri ağaçların dal ve yapraklarıyla iyice gizlenmiş çukur tuzaklar aracılığıyla avlıyor olsalar gerekti.

İsviçrede Saint-Gall kantonunda bulunan Drachenloch mağarasında ocak kalıntıları ve yüzlerce ayı iskeleti parçaları bulunmuştur. Burada ayıların kargı ve topuzlarla avlandıkları sanılmaktadır. Kuzey Stryie'de Mixnitz yakınlarında ayıların kaya kovuklarının içlerinde, dar mağara girişlerinde avlandıklarına tanık oluyoruz. Avlanan ayıların büyük çoğunluğunu 2 yaşından daha küçük olanlar oluşturmaktadır. Avlanan bu ayıların kafalarının sol tarafları genellikle kırıktır. Bunun nedeni de file ve düğümlü kementlerle avlanan ayıların kendilerini kurtarmak amacıyla kafalarını duvara vurmalarıdır. Duvardaki pençe izleri de bu görüşü doğrulamaktadır.

Görüldüğü gibi orta paleolitik insanı (*H. neanderthalensis*) beslenmesini geniş ölçüde hayvansal gıdalara dayandırmaktadır. Elimizde kesin belgeler olmadığı için bitkisel gıdalardan da hangilerini tükettiğini bilemiyoruz. Kuzey Almanyanın Salzgitter-Lebensted Mousterian dönem yerleşim yerinden alınan sonuçlara göre bu yerleşim yerinde avlanan hayvan türleri şu yüzdelerle ifade olunmaktadır: Geyik (çeşitli geyik türleri, özellikle Ren Geyiği) % 60, Mamut % 20, Bizon % 10, At % 5. Bu sonuç diğer orta paleolitik yerleşim yerleri içinde örnek olabilir. Bu hayvanların yanı sıra Kurt, Kuğu, Ördek, Akbaba, tatl su Levreği, Turna balığı, Yengeçler vb. avlanılmaktadır.

Orta paleolitik devir sonunda başlayan Würm buzullaşması hayvan ve bitki dünyasını geniş ölçüde değişikliğe uğratmıştır. Büyük buzul takkelerinin çevresinde kutup Tilkileri, kutup Tavşanları, kutup Porsuğu, Misk Öküzleri, Ren geyiği sürüleri yer almaktadır. Bütün bu kuzey faunası güneye doğru göç etmeğe başlamıştır ki, bu değişiklikler Avrupa kıtasında 'üst paleolitik' olarak nitelendirilen yeni bir kültür akımının doğuşuna yol açmıştır. Üst paleolitik kültürler Avrupada Aurignacian, Solutrean ve Magdalanian olmak üzere üç arkeolojik aşama göstermiştir.

Günlük yaşamı içinde üst paleolitik insanının (*H. sapiens*) av tekniği daha önceki devirlerin av tekniklerine benzemektedir. Mızrak, kargı, harpon, sopa, atma taşları, ok-yay, bumerang ya da fırlatma sopaları bu devrin av silahları arasında yer almaktadır. Kapanlar ve tuzaklar genellikle büyük avlar için kullanılmaktadır. Aurignacian avcıları, Mousterian avcılarının yaptıkları gibi Mamutu çukur tuzaklar ve mızrak yardımıyla avlıyorlardı. Ancak buzullaşma nedeniyle don-

muş topraklarda hendekler açmak zor olmuştur. Giderek yeni bir av tekniği geliştirilmiştir. Bu da ağırlık tuzaklarıyla avcılık yöntemidir. Bu tuzaklar, ağaç gövdelerinin ağırlığı altında hayvanları ezerek öldürmek ya da yakalamak amacıyla kurulmuşlardır. Üst paleolitik avcıları gelişkin av tekniklerine sahiptirler. At, erken üst paleolitik devirlerde özellikle tercih edilen bir av hayvanı olmuştur. At avı ise 'sürek avı'na gerektirmiştir. Bu tür av, at sürülerini ya çitlere sürmek ya da hayvanları çeşitli yollarla ürktürerek derin ve yüksek yerlerden aşağılara yuvarlamak suretiyle yapılıyordu. Maçon yakınlarında böyle bir yarım dibinde binlerce at iskeleti bulunmuştur. Öyle ki, bu iskelet kalıntıları 4000 metre karelik bir alan içinde 0,20 ile 2,00 m. arasında değişen kalın bir dolgu meydana getirmiştir. Bu iskelet kalıntıları ile birlikte ele geçen taş endüstrileri ise tipik Aurignacian teknikte işlenmişlerdir. Üst paleolitik insanları daha başka av yöntemlerini sergileyen resimlerini Montespan, Marsoulus, Niaux, Font-de Goume, Bernifal, Combaralles, Pileta, Pasiega, Castillo, Buxu mağaralarının duvarlarına çizmişlerdir. Gene bu duvar resimlerinden de anlaşılacağı üzere, avlanan hayvanların % 25-35'i genç yaşta olan hayvanlardır.

Üst paleolitik devirlerin en belirgin yanı kuşkusuz, sürekli ve yoğun bir biçimde sürdürülen Ren Geyiği avıdır. Bu döneme bir anlamda Ren Geyiği Çağı da denilmektedir. Alt Magdalenian kültürlerden üst paleolitik devrin bitimine kadar Ren geyiğinin ekonomik açıdan değeri oldukça yüksektir. Etinin de kalori değeri fazladır. Belli mevsimlerde avlanan Ren geyiği, avının kıt olduğu mevsimlerde dahi eti kurularak üst paleolitik insanlarına önemli bir besin kaynağı olmuştur. Ren geyiğinin bu besin değerinin yanı sıra, deri, kemik ve boynuzları da günlük yaşamın önemli alanlarında fazlasıyla kullanılıyordu. Örneğin, derisinden çadır ve giysi; kemik ve boynuzlarından savurgaçlar, harponlar, kamalar, kumanda bastonları, deliciler, biz ve iğneler yapılıyordu. Ren geyikleri genellikle ilk ve son bahar mevsimlerindeki göçleri sırasında avlanıyorlardı. Özellikle de sürüler halinde bir ırmaktan geçerken çeşitli yöntemlerle onları suda boğmak suretiyle yapılan avlanma tarzı en çok uygulanan bir avlanma biçimi olmuştur. Harpon ve mızrak yardımıyla da avlanıyorlardı.

Üst paleolitik devirlerin beslenme sorununda dikkati çeken bir başka nokta da küçük av hayvanlarının giderek önem kazanmağa başlamasıdır. Örneğin, kutup Tilkisi, kutup Tavşanı, kar Kekliği, Kurt, Tilki, Porsuk, Sansar, Kuş ve Balıklar çeşitli kapan, tuzak ve oltalarla yakalanıyor ve geniş ölçüde tüketiliyorlardı. Çeşitli mağaraların üst

paleolitik dolgularından ele geçen kavkılı deniz hayvanları ve salyangoz kalıntılarından da anlaşılacağı gibi, bu devir insanın beslenme alışkanlıklarında önemli değişiklikler ortaya çıkmaktadır. Özellikle balık avı, geç üst paleolitik devirlerdeki ekonomik faaliyetin hatırı sayılır bir bölümünü oluşturmaktadır (Butzer, 1964: 388).

Üst paleolitik insanları bir takım nedenlerle yukarıda sıralanan küçük av hayvanlarına yönelmişlerdir. Herşeyden önce, üst paleolitik devrin avcısı elinin altındaki büyük, iri cüsseli ve geç üreyen hayvan türlerini ayırım gözetmeksizin, hesapsızca avlamıştır. Würm'ün sonlarına doğru Mamut, Tüylü Gergedan, Misk Öküzü, Step Bizonu, Geyik, Mağara Ayısı, Mağara Aslanı, Benekli Sırtlanın Avrupa kıtasında soyları sönmeğe yüz tutarken, aynı dönemlerde Kuzey Amerika'da et-oburların ve toynaklı hayvanların da sayıları giderek azalmağa başlamıştır. Buzul çağının sonlarında ve Holosen başlarında Villafranchien'den beri görülen çeşitli tür ve familyalar kesinlikle yok olmuşlardır. Örneğin, Fil ve Gergedan son buzul çağından sonra Avrupanın av sahnelerinden tamamen silinmişlerdir. Afrikada toynaklıların soylarının sönmesi de geniş ölçüde ve hesapsızca avlanmalarından dolayıdır. Sonuç olarak denebilir ki, düzensiz ve hiç de ekonomik olmayan bir tarzda yürütülen onbinlerce yıllık prehistorik devir avcılık faaliyeti üst paleolitik devirlerde bir bunalıma girmiş, 'et' sıkıntısı başgöstermiştir. Bu nedenle üst paleolitik devir avcısı hayvansül protein gereksinimini karşılayacak yeni kaynaklar aramağa başlamış, küçük av hayvanları ile tatlı su ve deniz ürünlerinin tüketimine koyulmuştur. Düzensiz avcılığın biomass -canlı hayvanların birim alandaki toplam ağırlığı- ve hayvan nüfusu dengesini avcıların aleyhine bozduğu gerçeğinin yanı sıra, büyük av hayvanlarının üst paleolitik devirlerde, özellikle pleistosen sonlarına doğru soylarının sönmeğe yüz tutmasında daha başka etkenleri de gözönüne almak gerekir. Bunlar içinde en önemli etken, değişmeğe başlayan iklimsel ve ekolojik koşullara 'jeolojik yaşları geçkin' bazı hayvanların uyamamış olmasıdır. Bu hayvanlar ya güneye doğru çekilmişler ya da artık Avrupa kıtasında soyları bütünüyle batmıştır.

Avrupada üst pleistosenin sonundan itibaren başlayan iklim değişikliği prehistorik insanın beslenmesine yeni olanaklar ve boyutlar kazandırmıştır. Şöyle ki, iklimin hemen hemen günümüz iklimini andırır bir duruma gelmesiyle buzullar kuzeye doğru hızla çekilmeğe başlamışlardır. Buzullardan boşalan alanları bu kez yeni bitki ve hayvan türleri doldurmuş, insanların gıda kaynaklarının türü ve miktarı

da böylece artmıştır. Su avcılığı önem kazanmış, insanlar değişen bu yeni koşullarda beslenme teknolojilerini de geliştirmişlerdir. İnsanlık tarihinin bu dönemine bir geçiş durumunu belirlemesi bakımından Mezolitik (orta taş devri) diyoruz.

Buzul devrinin sonunda iklimin ılımanlaşmasıyla birlikte Avrupa kıtasında avcılığın hâlâ güçlü yerini koruduğunu hem hayvan iskelet kalıntılarından hem de bitki örtüsünün kompozisyonunu serimleyen pollen analiz sonuçlarından anlıyoruz. Pleistosen sonunda ormanlık-tundra bölgelerinin ağaçlık kısımları kış aylarında Ren geyiği ve Bizon için çok elverişli alanları oluşturuyordu. Geç Magdalenian devri mağara duvar sanatından ve paleontolojik belgelerden anlaşıldığına göre, Ren geyiği, Bizon, At ve Mamut güney-batı Fransada M.Ö. 13.000 yılına kadar yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Bu devir mağara duvar sanatında Misk öküzünün görünmeyişi dikkat çekicidir. Tüylü Gergedan La Mouthe mağarası duvar resimlerinde görülmektedir. Meiendorf'un Hamburgian kültür tabakalarında 127 Ren geyiği, 4 Tavşan, 3 Sincap, Lemming, At, Porsuk, Tilki, ve çok sayıda Kutup Kedisinin iskelet kalıntılara rastlanılmıştır. Ren geyiğinin dışında yer alan küçük boy memeli av hayvanları orman sınırının daha kuzey enlemlere uzanmasıyla ortamlarını değiştirmiş bulunuyorlardı. Onun içindir ki aşağı enlemlerde çok az sayıda temsil olunmaktadırlar. Tüylü Gergedan, Mamut, Misk Öküzü, Geyik, Bizon ve yırtıcı mağara hayvanları batı Avrupadan artık çekilmektedirler. Yalnız önemli bir besin kaynağı olan Ren geyiği yerini korur görünmektedir. Örneğin, mezolitiğin erken Dryas kültür tabakalarında 650 adet Ren geyiği kalıntısına rastlanılmıştır. Bu durum, Ren geyiğinin Avuranın batı ve kuzey taraflarında Pleistosen sonuna kadar avlanan bir hayvan olduğunu göstermektedir (Butzer, 1964: 412). Ancak, Ren geyiği sürülerinin M.Ö. 8300 yıllarından sonra kuzeye göçleri sonucu, orta Avuranın bu belli başlı gıda kaynağının ortadan kalkmasına yolaçmıştır.

Mezolitik devir avcısının avına konu olan hayvanlar genellikle orman faunasına ait türlerdir. İri bir geyik türü olan Alces Alces, Yaban sığırtı, Karaca, Yaban Domuzu bunların başlıcalarıdır. Düz, açık alanlara uyum sağlamış At ve Tavşan da Avrupa mezolitik insanının mutfak artıklarında (Kitchen-middens) sık rastlanan av hayvanları arasında yer almaktadır. Mezolitik devir avcılığında üst paleolitik gelenekli av araç ve silahlarının kullanılmasına devam edilmektedir. Örneğin, kapan ve file tuzaklar geyik avında kullanılan başlıca av

araçlarıdır. Bu devrin en önemli av silahı hiç kuşkusuz ok ve yaydır. Ok ve mızrakların ucuna da mezolitik endüstrisinin tipik aleti olan mikrolitik trapez ve üçgen biçimli uçlar takılıyordu. Ok ve yaydan başka kara ve su avcılığında harponun kullanılması da yaygınlaşmaktadır. Maglemosian kültürde baş tarafları kütleştirilmiş ve ağaçtan yapılmış ok uçları dikkati çekmektedir. Bunların kuş ve küçük memeli hayvanların avında kullanıldığı sanılmaktadır.

Mezolitik devirlerde kuş avı üst paleolitik devirden daha yaygındır. Bu devrin yerleşim yerlerinde yapılan çeşitli kazılarda Keklik, Akkuyruk, Kartal, Yaban Ördeği, Kuğu, Dalgıç kuşu, Balıkçıl, Karabatak, Martı ve diğer başka kuş türlerinin kemik kalıntılarına rastlanılmıştır. Bu durum da göstermektedir ki, mezolitik devirlerde kara avcılığının yanında kuş avı da önemli bir yer tutmaktadır. Tatlı su ve denizlerde yapılan balık avcılığı da bu dönemin beslenme geleneğinde ileri bir aşamayı vurgulamaktadır. Bu amaçla zıpkın, kargı, harpon, kemikten yapılmış balık oltaları, file ağlar, huni ağızlı sepet kapanlar, hatta kayık bile geniş ölçüde kullanılmaktadır. Bu devirde avlanan başlıca balık türü 'Turna' balığıdır. Mezolitik dönem insanı beslenmesine bitkisel gıdaları da katmıştır. Fındık, sarı Su Zambağının (Nuphar luteum) tohumları, yaban Armudu en çok tükettiği bitkisel gıdalar arasında yer almaktadır.

Buzul-sonu devresinde Avrupanın kuzey kıyılarında yaşayan avcı-balıkçı toplulukların meydana getirdikleri 'mutfak kalıntıları' yığınak ya da tepocikleri, mezolitik dönemde yaşayan insanların beslenme faaliyetlerini kesin belgelerle açıklamaları yönünden büyük önem taşırlar. İşte bu nedenle mezolitik devrin yukarıda ana hatlarıyla anlatmağa çalıştığımız 'beslenme tablosu'na 'mutfak kalıntıları'nı da katmamız gerekecektir. Danimarka dilinde 'Kjökken-möddinger', ingilizcede 'Kitchenmiddens' olarak geçen bu çöplük-tepociklerin en tipik alanı Danimarkada Ertebölle yerleşim yeridir. Orman sınırı ile birlikte kuzey denizi kıyılarına ulaşan ve Ertebölle'de yerleşen halk, kara avcılığı faaliyetlerinin yanı sıra kıyılarda balık avcılığı da yapan bir avcı-balıkçı topluluğudur. Halkın başlıca uğraşısı olta ve zıpkınla balık; ok ve yay ile orman hayvanları; birtakım kapanlarla da kuş avıdır. Gıdalarının hemen hemen tümünü yenebilir kavkılı deniz hayvanlarından istiridye, bir mollusk türü olan *Cardium edule*, Midye, Deniz Salyangozu, Ringa ve Morina balıkları; deniz kuşlarından Penguen, Karabatak, Martı Kuğu; memelilerden Geyik, Erkek Karaca, Domuz, Ayı, Kurt, Kunduz, Yaban Kedisi, Koyun, Öküz vb. meydana getirmektedir. İşte

tüm bu yukarıda saydığımız hayvanların kavkılarında, iskelet artıklarından, taş, kemik vb. gibi maddelerden yapılan devrin endüstrisi ile karmaşık bir şekilde oluşan ve yükseklikleri bazen 100 metreyi bulan bu tepelikler binlerce yılın besin artıklarının ürünüdür. Bütün Kuzey Avrupa kıyılarında yayıldıkları gibi, Amerikanın Atlantik ve Pasifik kıyılarında, hatta güney Afrika kıyılarında bile görülmektedirler (Cornwall, 1968: 106).

Mezolitik devir 'mutfak kalıntıları'nın beslenme teknolojisi yönünden önemini özetlersek, diyebiliriz ki, kıyılarda yerleşmiş avcı-balıkçı topluluklar beslenmelerini hem kara -genellikle orman faunası- hem de su avcılığına dengeli bir biçimde dayandırmaktadırlar. Diğer bir önemli nokta da avcılıkta kullandıkları alet ve silahların kavkılar ve hayvan iskelet artıklarıyla birlikte bulunuşudur. Böylelikle alet ve silahlarla, avlanan ya da yakalanan hayvanlar arasında somut bağlantının kurulması sağlanabilmektedir.

Buzul-sonu devresinde bir geçiş aşaması olarak ele aldığımız mezolitik kültürler ve beslenme faaliyetleri yerini, insanlığın tarih-öncesinde sözcüğün tam anlamı ile her bakımdan bir sıçrayış niteliği taşıyan Neolitik evreye yani yeni bir uygarlığa bırakmıştır. Bu evreye erişinceye kadar insanlık beslenebilmesi için avcı-toplayıcı ekonomik modelin bir zorunluğu sonucu avlayacağı hayvan sürülerinin ardında sürekli bir hareketlilik içindeydi. Yerel ve mevsimsel güçleri olan av hayvanlarını avlamak ancak böyle bir 'kon-göç' yaşam biçimi (nomadic) ile mümkün olabilirdi. Bu koşullarda insanoğlunun doğayı kendi denetimini altına alabilme, doğayı kendi çıkarları için kullanabilme olanağına sahip olduğunu söylemek olanaksızdır. Öte yandan, yüzbinlerce yıl süren bu üretmeden tüketme düzeni, yerini daha yerleşik (sedentary) bir yaşam biçimine, daha kârlı bir beslenme düzenine bırakacak koşulları da beraberinde getirmiştir. Şöyle ki, düzensiz ve rastgele yapılan avcılık faaliyeti, hayvansal gıda kaynaklarını iyice zorlayarak bir kıtlığa doğru yol alıyordu. Bu durumda yeni ve ardı arkası kesilmeyen gıda kaynakları aramak gerekiyordu. Bu yeni gıda kaynaklarının da bir özelliği olmalıydı. O da tüketildikçe yeniden üretilebilir olmalarıydı. Dahası, insanlığın elinin altında yüzbinlerce yıldır evrimlenerek gelen maddi bir birikim, yani teknolojisi vardı. Bu gelişkin teknolojiye yeni alanlar açmak, 'tüketildikçe üretimi yeniden mümkün olabilen' sihirli gıda kaynağını bu teknolojiyle bağdaştırmak gerekiyordu. İnsanlık, gıda depolarının tükenmesine yüz tuttuğu bir devrede bu 'sihirli kaynağı' bulmada güçlük çekmedi. Sahip olduğu gelişkin

teknolojiyi bu yeni alana uygulayarak onun verimliliğini artırmaya koyuldu. Bu sihirli kaynak da bilindiği gibi 'bitki ve hayvan türlerinin evcilleştirilmesi'dir.

Neolitik dönemin insanı böylelikle 'yarın endişesini' kısmen çözererek, kısmen de salt tüketicilik ve asalaklıktan üreticiliğe geçerek beslenmesini kendi denetimi altına alabilmiştir. Bu süre içinde beslenmesinde bir yanda geleneksel avcılık-balıkçılık, bir yanda ilkel tarım ve hayvanların evcilleştirilmesi faaliyetleri birarada gitmiştir. Bu faaliyetler içinde avcılık-balıkçılık eski önemini korumakla beraber -özellikle erken neolitik devirlerde- temel ekonomik faaliyet, ilkel tarım ve hayvanların evcilleştirilmesi faaliyetine kaymıştır. Bu dönemde geleneksel avcılığın, genel beslenme faaliyeti içinde ikinci sırayı aldığı görüşü yaygındır. Bu görüşü aşağıda açıklayacağımız ve sayılara dayanan bilgiler de doğrulamaktadır.

Neolitik devirlerin beslenme faaliyetleri hakkındaki bilgilerimizi neolitik yerleşim yerleri, özellikle göl evleri çevrelerinde yapılan kazılar sonucundan elde etmiş bulunuyoruz. Göl evlerinden arta kalan belgelerin incelenmesinde, bu dönemde kara avcılığının önemini koruduğuna tanık oluyoruz. Neolitik insanların avladıkları başlıca hayvanlar Geyik, Ala Geyik, Yaban Sığı, Yaban Domuzu, Kunduz, Yaban Atı, Bizon, Tavşan, Tilki, Kurt, Boz Ayı, Yaban Kedisi, Su Samuru, Vaşak, Kutup Kedisi vb. dir (Füron, 1966; Clark, 1965: 49). Türlerin ayrımı vahşi hayvanların düzenli bir şekilde azaldığını göstermektedir. İsviçre'de Neuchatel gölü üzerindeki St. Aubin neolitik yerleşim yerinden aşağıdaki sonuçlar alınmıştır:

"Alt neolitikte türleri belirlenen 21 cins hayvandan 16'sı (% 78) vahşi, 5'i (% 22) evcildir. Vahşi cinslerin % 23,8'i Geyik, % 9,5'i Karaca, % 9,5'i Tilki, % 7'si Kunduz, % 5'i Bizon, Boz Ayı, Porsuk, Su Samuru, Zerdeva, Yaban Kedisi, % 1'i Yaban Domuzu, Kurt ve Tavşandır. Görüldüğü gibi alt neolitikte vahşi hayvan avı önemle sürdürülürken hayvanların evcilleştirilme oranı düşüktür.

"Orta neolitikte vahşi hayvan oranı % 38,4'e düşmüştür. Avlanan hayvanların % 32'si Geyik, % 14'ü Kunduz, % 10'u Porsuk, % 7'ser oranında Yaban Domuzu, Tilki, Boz Ayı, Sığın, Karaca, Korkarca, Yaban Kedisi, Tavşandır. Fakat bu arada Misk Öküzü ve Kurt'a pek rastlanılmamaktadır. Bu devrede kuşların da çok sayıda avlandığı görülmektedir. Başlıcaları Yaban Ördeği, Bağırılak, Yaban Kazı, Balıkçal ve Kuğudur. Bunlardan başka Çaylak, Atmaca, ak ve

kızıl kuyruklu Kartal, Karabatak, Martı türleri de saptanmıştır" (Clark, 1965: 55).

Alt, orta ve üst neolitik devirlerde vahşi-evcil hayvan oranı, Pont-Conthy, St. Aubin ve Neuchatel yerleşim yerlerinden alınan örneklerle göre şu sayılarla ifade edilmektedir: Alt neolitikte avlanan hayvan oranı % 29,5, evcilleştirilen hayvan oranı % 70; orta neolitikte avlanan hayvan oranı % 45,1, evcilleştirilen hayvan oranı % 54,9; üst neolitikte avlanan hayvan oranı % 27,6, evcilleştirilen hayvan oranı % 72,4'dür (Clark, 1965: 50). Ayrıca, Luzern'in (İsviçre) kuzey ve kuzey-batısına düşen üç neolitik yerleşim yerinden alınan sonuçlar da şöyledir: Egolzwil'de ele geçen 910 hayvan kalıntısından % 66,6'sının vahşi, % 33,4'ünün evcil, Wauwyl'de ele geçen 128 hayvan kalıntısından % 40'ünün vahşi, % 60'ünün evcil; Seematte-Gelfingen'de ele geçen 433 hayvan kalıntısından 52'sinin vahşi, % 48'inin evcil hayvan oldukları anlaşılmıştır (Clark, 1965: 50).

Neolitik devirlerde avlanan-evcilleştirilen hayvan oranını veren bu istatistik verilerden elde edilen sonuç, hayvanları avlama ve evcilleştirme faaliyeti başlangıçta birbirine denk olmakla birlikte, devrin orta ve sonlarına doğru bu denge hayvanların evcilleştirilmesi leyhine bozulmakta, avcılık önemini korumakla beraber, ikincil bir ekonomik faaliyet olarak belirmektedir, şeklinde özetlenebilir. Neolitik insan beslenmesine bitkisel gıdaları da katmayı ihmal etmemiştir. Bu bitkisel gıdaların başlıcaları Meşe Palamudu, Akgürgegen fıstığı, Fındık, Çakal Eriği, Akdiken meyvası ve Fasulyedir (Clark, 1965: 59).

Neolitik devir avcıları avlarında ok ve yay kullanmaktadırlar. Yaylar basitçe olup, boyları büyüktür ve porsuk ağacından yapılmışlardır. Avda ayrıca tuzak, kapan ve savurgaçlar da kullanılmaktadır. Diğer av araçları arasında ince rötüçlü sileks lım uçlu mızraklar, cilalı baltalar, ağaç ve boynuz saplı kamalar, ip ya da deri sapanlar, fileler de bulunmaktadır. Su avcıları kemikten yapılmış balık oltaları, boyu 15 metreyi bulan ağaç kütüğünden oyulmuş kayıklar ve balık ağıları kullanıyorlardı. Bu devirde avlanan başlıca balıklar Som, Mersin ve Yılan balıklarıdır (Clark, 1965: 55). Neolitik devirlerin en belirgin olayı hayvanların evcilleştirilmesidir demiştik. Evcilleştirilen hayvanlar neolitik insanın gıdasını düzenli bir biçimde elde etmesine yardımcı olmuştur. İlk evcilleştirilen hayvan Köpektir. Bunu sırasıyla Öküz, Domuz, Koyun, Keçi ve At'ın evcilleştirilmesi izlemiştir.

Prehistorik devirlerin beslenme sorununu kısaca gözden geçirmeyi amaçlayan bu yazımızı şöylece özetleyerek bitirebiliriz: Bugüne

kadar insanlığın en temel sorunu "beslenebilmek" olmuştur. Bu uğurda verdiği savaşlar "insanoğlunun beslenme tarzları ve teknolojileri tarihi'nin sayfalarını oluşturmuştur. Beslenme gereksinimi ona gıdasını elde edecek araçları da geliştirme olanağını sağlamıştır. Ancak bu, insanlık tarihinin başlangıç dönemlerinde hiç de kolay olmamıştır. İnsan, ağaç yaşamından yere inince ellerini bir araç olarak kullanmış, bu yolla ağaçlardan meyva koparmış, küçük av hayvanlarını tutmuştur. Bu dönemde insan, hem bitkisel, hem de hayvansal gıdalarla yaşamını sürdürme çabasıdadır. Çevresinde ne bulmuşsa yemiştir. Meyvalar, kökler, tohumlar, hayvan eti, kemik iliği vb. başlıca gıdası olmuştur. Giderek gelişen av silah ve araçları, av yöntemleri avın verimliliğini artırarak, daha büyük hayvanları daha kolaylıkla avlayabilmiştir. Ancak bu durum ava konu olan hayvanların sayılarının azalmasına yolaçmış, prehistorik insanı yeni gıda kaynakları aramağa zorlamıştır. Küçük memeli hayvanlar, salyangozlar, mollukslar ve diğer su ürünleri bu yeni kaynaklar arasında yer almaktadır. Giderek artan nüfusu beslemek zorlaşmış, insanlık güvenilir, tüketildikçe, üretimi mümkün olan başka gıda kaynaklarını zorlamağa başlamıştır. İşte bu dönemde en önemli üretim faaliyeti ilkel tarım ve hayvanların evcilleştirilmesi faaliyetidir. Beslenme konusunda doğa bu yolla denetim altına alınmış, beslenme çabası bu kez tarıma ve hayvancılığa ağırlık vererek yeni bir yön ve atılım kazanmıştır. Bu arada avcılık ve bitkisel gıdalarla beslenme alışkanlığının süreğelliğinde bir kesinti olmamakla beraber, bu ekonomik faaliyetlerin giderek "temel beslenme tarzı, niteliğini kaybetmeğe yüz tuttuğunu da belirtmemiz gerekecektir.

KAYNAKÇA

- Butzer, K.W.: *Environment and Archeology. An Introduction to Pleistosen Geography*. 1964. Aldine Publishing Co.
- Chaney, R.W.: *The Foods of Peking Man*. Scientific American. 1936, XXV. 16 pp. 14-16.
- Clark, J.G.: *Prehistoric Europe. The Economic Basis*. 1965. Methuen Co.Ltd.
- Clark-Piggot, S.P.: *Prehistoric Societies*. 1957. London.
- Cornwall, I.W.: *Prehistoric Animals and Their Hunters*. 1968. Faber and Faber. London.

Furnas, C.C.: *The Story of Man and His Food*. 1943, The New House Library.

Furon, R.: *Manuel de Préhistoire Générale*. 1966, Payot, Paris.

Quennell, M.: *Everyday Life in Prehistoric Times*. 1959. Batsford Ltd.